

BEVEZETÉS

Умом Россию не понять
Аршином общим не измерить
У ней особенная стать –
В Россию можно только верить.¹
Oroszországot, ész, el nem éred;
méter, sing sose méri fel:
külön úton jár ott az élet –
Oroszországban hinni kell!
(Fjodor Ivanovics Tyutcssev:
Oroszország. Szabó Lőrinc fordítása)

Jelen tanulmánykötetben megkísérlem bemutatni azt a folyamatot, amely során – az egyes tanulmányokat olvasva – az olvasóban kialakulhat egy kép arról a „birodalminak” is nevezhető gondolkodásról, amely sok kérdésben meghatározza az Oroszországi Föderáció (a továbbiakban: Oroszország) és az orosz vezetés geopolitikai gondolkodásának, kül- és biztonságpolitikai cselekvésének alapjait.

Az orosz geopolitikai gondolkodás legfontosabb jellemzőit kezdetektől fogva meghatározta az adott kor történelmi közegének alakulása, a szomszédos államokhoz fűződő viszony, és ezzel együtt az orosz geopolitikai gondolkodást még napjainkban is igencsak jellemző állandó identitáskeresés. Az orosz geopolitikai gondolkodás fejlődésében nagy hangsúlyt kapott a tér orosz történelemben betöltött szerepe. Az elmúlt négy száz év alatt Oroszország területe a többszöri változások során harminchatszorosára nőtt. A 13. században bekövetkezett tatár–mongol támadás előestéjén Oroszország széttagoltsága ellenére már hatalmas térségeket foglalt magában. Az orosz államiság fejlődésében kiemelkedő jelentőségre tett szert a Kijevi Rusz, amely Novgorod és a Kijevi Rusz Oleg által történő egyesítésével jött létre 882-ben. Az első egységes keleti szláv állam 988–989 között vette

¹ Fjodor Ivanovics Tyutcssev (1803. december 5. – 1873. július 27.) orosz költő, diplomata. Ismertebb művei: *Oroszország* (négy soros vers), *Oroszország és a Nyugat*, *Oroszország és a forradalom*. Ez utóbbiban azt írja, hogy a korabeli erőterben csak két erő létezik: a forradalmi Európa és a konzervatív, pravoszláv Oroszország.

fel a kereszténységet, és tért át a pravoszláv hitre. A lépésnek geopolitikai tartalma és jelentősége is volt. A Kijevi Rusz mint Európa része támogatta az aktív kereskedelmi, kulturális és dinasztikus kapcsolatokat a kontinens államaival. Alapvető gazdasági tengelye a varégoktól a görögökhöz vezető kereskedelmi útvonal volt, amely összekötötte a Fekete- és a Földközi-tengert. Nagy Novgorod és Kijev volt ennek a rendszernek a két fontos kapcsolódási pontja. A Rusz a 10. század kezdetére már több mint egymillió négyzetkilométernyi terület és 5,6 millió lakos fölött gyakorolt ellenőrzést. Az 1220-as évek elején azonban nem tudott eredményesen szembeszállni az Aranyhorda támadásával, és 1240-től 1328-ig a Mongol Birodalom vazallusa és legyőzött tartománya lett. 1328 után Iván Kalita nagyfejedelem² a Vlagyimirban élő Péter metropolitát kérte meg, hogy helyezze át rezidenciáját Moszkvába. Ezt bőségesen meghálálta adományokkal, templomépítésekkel (például az Uszpenszkij- és az Arhangelszkij-székesegyház). Így lett Moszkva a spirituális központ. Később az orosz államiság hatalmi központja is Moszkvába helyeződött át. 1552-ben megalakult a moszkvai cárság, és a történelem színpadára lépett az Orosz Birodalom.³

Szeretném, ha e tanulmánykötet hozzásegítené a tisztelt olvasót ahhoz, hogy jobban megértse az orosz biztonságpolitikai gondolkodás fő vezérfonalát, amely tulajdonképpen egymásra épülten végig jól érzékelhető az egyes időszakokban megjelent éppen aktuális biztonságpolitikai dokumentumokban. Tulajdonképpen e dokumentumok bemutatása képezi a tanulmánykötet gerincét.

A kezdeteknél nem véletlenül választottam a két „Nagy” orosz uralkodó (I. Péter és II. Katalin) uralkodásának időszakát. Ekkor kezdett valójában „terebélyesedni” az Orosz Birodalom, és ebben az időszakban meghatározó, esetenként fontos politikaformáló szerepet játszottak a kor kiemelkedő képességű politikusai és katonai személyiségei.

Így például Pjotr Alekszandrovics Rumjancev tábornagy a hétéves háború (1756–1763) és az 1768–1774 közötti orosz–török háború időszakának kiemelkedő képességű orosz hadvezére volt. Hadvezéri tevékenysége mellett jelentős a hadtudományi-hadelméleti munkássága is, amely során a kor orosz haderejében használatos alapszabályzatok döntő többségét személyesen dolgozta ki, és azok gyakorlati alkalmazásával a cári hadsereg a korabeli Európa egyik számottevő hadseregévé vált. Hadvezéri képességei mellett szép eredményt ért el Kis-Oroszország (*Malorosszija*)

² Iván Danyilovics Kalita I. Iván néven 1325–1340 között Moszkva fejedelme, 1328–1340 között Vlagyimir nagyfejedelem.

³ SZILÁGYI István (2019): Az orosz geopolitikai gondolkodás. Áttekintés. *Geopolitikai Szemle*, 1(1), 9–39.

főköormányzójaként az orosz közigazgatás megszilárdításában a mai Délkelet-Ukrajna területén. Hadjáratának egyik legnagyobb eredménye a Kücsük-Kajnardzs nevű településen 1774. július 10-én megkötött béke volt. A szerződés értelmében a krími, a kubányi és más tatár törzsek függetlenné váltak Törökországtól. Oroszország megkapta a Krím félszigeten Kercs és Jenikale erődjét, a Dnyeper torkolatánál Kinburnt, a Bug és a Dnyeper közötti területet, Azov és Kubány vidékét, valamint Nagy- és Kis-Kabardiát. A győztes jogot kapott ezen túl Azov megerősítésére, továbbá Törökország hozzájárult az orosz kereskedelmi hajók szabad áthaladásához a Boszporusz és a Dardanellák tengerszorosán. A szultán ezenkívül elismerte még Oroszország védnökségét Havasalföld és Moldva felett, ráadásul négy és fél millió rubel hadisarcot fizetett. A kücsük-kajnardzsi béke Oroszországot egy csapásra fekete-tengeri nagyhatalommá tette, de megerősítette pozícióit a Kaukázuson túli területek birtoklásában és a Balkánon is.

A pravoszláv egyház már a kezdetektől fogva fontos támaszt jelentett a fejedelmi, cári és később az újkori Oroszország mindenkori vezetője számára. 988-ban Vlagyimir kijevi nagyfejedelem felvette a kereszténységet, az egyházfő részben a fejedelemnek, részben a bizánci pátriárkának alárendelve támogatta a világi hatalmat. A Keletrómai Birodalom államainál az „adjátok meg Istennek, ami az Istené, a császárnak, ami a császáré” elv határozta meg az állam és az egyház kapcsolatát („a hatalom szimfóniája”) a cári Oroszország létrejöttéig. Ennek köszönhetően csaknem 700 évig a hatalom nem volt képes „lenyelni” az egyházat, az egyház pedig segített megóvni a társadalmat és az embereket a történelem viharos időszakában.

Meglepő módon a tatárjárás átvészelésében, majd az azt követő időszak konszolidációjában is jelentős szerepe volt a pravoszláv egyháznak. Ez a szerep az úgynevezett „első patriarchátusi időszakban” alapozódott meg, amikor is az egyházfő még racionális távolságot tudott tartani a világi hatalomtól. I. (Nagy) Péter (1682–1725) időszakát követően az ortodox pravoszláv vallás gyakorlatilag államvallásként funkcionált, és az egyház feje egyben a cár volt. Az egyház a vallás terjesztésével újabb és újabb területekhez segítette az akkori Orosz Birodalmat.

Ez a szerep az 1917. évi októberi szocialista forradalom időszakát követően változott csak meg. Az úgynevezett „második patriarchátusi időszak” kezdete azonban nem sok jót hozott az egyház számára. A társadalom más csoportjainak sorsában osztozva a sztálini, majd a hruscsovi időszakban is a személyi kultusz áldozatainak számát növelte. Talán egy lélegzetvételnyi szünetet jelentett ebben a folyamatban a második világháború utolsó két éve, amikor az egyház érezhetően támogatta a Szovjetunió nagy honvédő háborúját. A brezsnyevi és gorbacsovi időszakban már inkább

„megtúrtként”, de szigorú jogi keretek között működhettek az egyházi közösségek. Igazi reneszánszát a Szovjetunió megszűnését követően a jecini, majd a putyini időszakban éli az ortodox pravoszláv egyház, amely a hatalom stabil támasza lett. Ebben persze az is szerepet játszik, hogy az „Új Oroszország” vezetői felismerik, az egyház az orosz emberek mélyen vallásos lelkülete, egész országot átfogó szervezete és tekintélyes külföldi kapcsolatrendszere révén jelentős segítséget nyújthat a mindenkori hatalomnak célkitűzései megvalósításában.

Az úgynevezett „hidegháború” befejezését és a Szovjetunió megszűnését (1991) követően Oroszország a bel- és külpolitikai útkeresés és a piacgazdaságra történő áttérés jogi kereteit megeremtő rendkívül nehéz időszakát megélve jutott el a 2000. évhez, amely tulajdonképpen fordulópontot jelent e hatalmas ország életében. Korábbi, keservesen kiizzadt stratégiai dokumentumai a megalapozásukat jelenthető katasztrofális gazdasági háttérrel nem sok reménnyel kecsegtettek az ország jövője szempontjából. Putyin színre lépésével és első két ciklusában azonban mélyreható változások következtek be az Oroszországi Föderáció helyzetében. A tanulmánykötetben megjelent stratégiai dokumentumok jól érzékeltetik e változásokat. Érdekes módon e dokumentumok szinte valamennyi fontos területen körvonalazták azokat a stratégiai célokat, amelyek mentén az elkövetkező évtizedekben egyre határozottabban fogalmazódik meg az újra magára találó Oroszországnak az a törekvése, hogy ismét globális szereplő legyen a világban. E dokumentumokból az is világossá válik, hogy e törekvések számára milyen új veszélyforrások jelennek meg a világpolitika színpadán, és ezek egy részét hogyan kívánják kezelni. Az orosz vezetés globális szereppel kapcsolatos reményeit némileg alátámasztani látszik az energiahordozók piacán ebben az időszakban megugró jövedelmekből adódó lehetőség. A gazdaság átalakítása azonban nem tart lépést ezekkel a reményekkel, ezt próbálja meg érzékelteni az ezt a témakört taglaló tanulmány is. A soknemzetiségű országban igen eltérők az életkörülmények, ez átgondoltabb gazdaság- és nemzetiségi politikát kívánna meg az ország vezetésétől.

A világban végbemenő változások arra készítették az orosz vezetést, hogy még pontosabban és határozottabban fogalmazza meg kül- és biztonságpolitikai céljait. Kezdetben a konfrontációt kerülő, később azonban már esetenként annak felvállalására utaló tézisek is bekerültek a korszak stratégiai dokumentumaiba. A legfontosabb stratégiai jellegű – alapvetően biztonságpolitikai – dokumentumok a 2000. évtől kezdődően kísérelik megfogalmazni az Oroszországi Föderációt fenyegető veszélyforrásokat, és próbálnak opciókat felvázolni a kezelésükre. Közülük is felhívnam a figyelmet az *Oroszországi Föderáció információs biztonsági doktrínájára*, amely a maga nemében egyedülálló dokumentum a kétezres évek elején.

E dokumentumok megfogalmazásában fontos szerepet töltött be az Oroszországi Nemzetközi Kapcsolatok Tanácsa, egy olyan, elnöki intézkedéssel létrehozott nonprofit társadalmi szervezet, amely szervezeti struktúrájával, feladatrendszerével, széles körű oroszországi és nemzetközi kapcsolatrendszerével, valamint projektjeivel részt vállalt az orosz külpolitikai törekvések megfogalmazásában és realizálásában. Legelső megvalósult projektje az *Oroszország a globális világban: 2000–2011* című hatkötetes tanulmány- és dokumentumgyűjtemény volt.

Ez a folyamat Az Oroszországi Föderáció nukleáris elrettentés területén megvalósítandó állami politikájának alapjai című, 2020. június 2-i elnöki rendeletben csúcsondult ki. Ha figyelmesen végigolvassuk a rendeletet, illetve közismertebb nevén a nukleáris elrettentés doktrínáját, valamint a tanulmányban bemutatott tíz dokumentumot, igazolva látjuk, hogy a mindenkori orosz politikai vezetés a változó biztonságpolitikai környezethez próbálta igazítani a nukleáris fegyverekkel kapcsolatos felfogását, különös tekintettel azok alkalmazására. Az alkalmazásra számba vehető eszközök tekintetében kezdetben – pontosabban gyakorlatilag a hidegháború megszűnéséig terjedő időszakban – a szovjet vezetés célja az volt, hogy lehetőleg mennyiségileg biztosítsa a paritást az Egyesült Államok nukleáris eszköztárával. Az Oroszországi Föderáció időszakában viszont már minőségi szinten is arra törekedtek, hogy állják a versenyt az USA stratégiai nukleáris eszközeivel (sőt Putyin híressé vált „videós bejelentését” követően meg is előzzék). A dokumentumok áttekintése során kísérletet tettem arra, hogy bemutassam a Szovjetunió időszakának gyakorlatán, valamint az Oroszországi Föderáció biztonságpolitikai dokumentumainak áttekintésén keresztül a nukleáris fegyverek alkalmazásának elveivel foglalkozó orosz gondolkodás és gyakorlat változásait a Szovjetunió időszakától napjainkig. Érdemes megjegyezni, hogy a jecini időszakban, amikor a Parlament által a Védelmi Minisztérium részére jóváhagyott költségvetésnek is csupán a 65–70%-a állt rendelkezésre, az orosz vezérkar a nukleáris erők fejlesztésére minden kizorítható összeget biztosított, míg más haderőnemek csak a töredékét kapták meg a szükségleteiknek. Talán éppen ennek köszönhetően maradt „versenyképes” ez a haderőnem.

A válogatásba bekerült egy tanulmány, amely a jecini időszakban Oroszországban végzett magyar katonadiplomáciai tevékenységet mutatja be vázlatosan, amely *A hagyamakupolák árnyékában – Egy katonadiplomata visszaemlékezései* című, a Zrínyi Kiadó gondozásában 2017-ben és 2018-ban is megjelent kötetem ötletadó tanulmánya. Érdekeséggként beletettem egy egykori moszkvai katonai attasé (Németh Dezső ezredes) történetét, akit Jugoszlávia javára végzett kémkedés vádjára okán rendelték haza állomáshelyéről, és a Pálffy György elleni per mellékszálaként ítélték halálra, és végezték ki.

Össességében a tanulmányok csokorba szedésével azt szerettem volna érzékeltetni, hogy az Oroszországi Föderáció és jogelődei gyakorlatilag már a cári időszaktól kezdődően minden lehetséges eszközt (köztük az ortodox egyházat is) felhasználva törekedtek a birodalomépítésre, és napjainkban is – doktrinálisan is alátámasztva – igyekeznek globális szerepre szert tenni a világban. A célom az volt, hogy a kötet elején jelzett mottóhoz igazodva – *Oroszország, ésszel nem érted* – próbáljam bemutatni azt a logikai rendszert, amelyre építkezve igyekszik Moszkva ezt a szerepkört visszaszerezni. Döntse el a tisztelt olvasó, hogy ez mennyire sikerült!

Tömösváry Zsigmond
nyugállományú dandártábornok